

Tonyukuk Yazıtı'ndaki problemlı bir cümle üzerine

Erhan Aydın

Erciyes Üniversitesi, Kayseri

I. Giriş

T 1 G 1 (8)'de geçen □ işaretinin ses değeri üzerinde uzun süre tartışılmış ve bu işaretin hangi ses ya da sesleri karşıladığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Hangi ses ya da sesleri karşıladığı kesin olarak saptanamadığı için, işaretin bulunduğu cümle de uzun zaman tartışılmıştır. Bu çalışmada, □ işaretine verilen ses değerleri ve işaretin geçtiği cümlenin okunuşu ve anlamlandırılma denemeleriyle daha önce ortaya konulan görüşler kronolojik olarak sıralandıktan sonra hem sözü edilen işarete yeni bir ses değeri verilecek hem de cümle yeniden okunup anlamlandırılacaktır. Kendi görüşlerimizin dile getirildiği bölüm: (1) □ işaretine *lb çift ünsüz ses değerinin verilmesi, (2) uçuk kelimesinin incelenmesi, (3) elbeg kelimesinin incelenmesi olmak üzere üç ayrılacaktır.

II. Önceki okuyuş ve anlamlandırmalar

Radloff: *yagımız (?) tägirä uçuk täg ärti, biz bäg ärtimiz 'gegen den Angriff unserer Feinde war es hart wie Sehnen (?), wir aber waren die Bege' (1899: 5); Sözlük'te: *uçuk 'die Sehne (?)' (1899: 92); bäg 'der Beg' (1899: 102).*

Thomsen: Thomsen 1916 yılında yayımlanan *Turcica* adlı eserinde *andäg* kelimesini açıklarken T 1 G 1'de geçen □ işaretlerini *andäg* olarak okumuş, Radloff'un *bäg* okuyuşunu ve 'wir aber waren die Bege' şeklindeki anlamlandırmasını eleştirdikten sonra kendisi de 'so waren die Bege' şeklinde anlamlandırmıştır (2002: 411, not 2). Thomsen, Tonyukuk metnini bütünüyle yayımlamamış ancak 1924 yılında yayımlanan çalışmasında da bu bölümün ikinci kısmı, yani □ işaretleri ile ilgili okuma ve anlamlandırma denemesini devam ettirmiş ve kelimeyi *andäg* olarak okumuş, 'so war unsere Lage' olarak anlamlandırmıştır (1924: 163).

Orkun: *yagımız teğre uç^uk t^g 'rti; biz s^g 'rtimiz* 'Düşmanımız etrafta kuş gibi idi. Biz müteyakkız (?) idik' (1936: 102). Sözlük'te: *uçuk* 'kuş, avcu kuşu' (1941: 122); *sâg* 'uyanık, zeyrek, müteyakkız' (1941: 97). Orkun, Notlar'da (not 4) Thomsen'in *andeg* şeklindeki okuyuşunu eleştirerek burada bulunan işaretin *nt* olamayacağını, *nt* çift ünsüzünün başka bir işaretle gösterildiğini vurguladıktan sonra KT D 12 ve BK D 11'de geçen *kañım kagan süsi böri tåg ärmış yagısı koñ tåg ärmış* cümlesi ile paralellik kurmaya çalışmıştır. Ardından Malov'un *şeg* okuyuşunu ve 'aptal' şeklindeki anlamlandırmasını eleştirmiştir. Sonuç olarak kendisi de Kâşgarî'de geçen *sak er* kelime ikilisinden hareket ederek problemlili kelimeyi *sëğ* okumuş ve 'müteyakkız (?)' olarak anlamlandırmıştır (1936: 122-123).

Gabain: *şük* < Soğd. (*şwk, şwq*) 'sakin' (1988: §296) ve *yagımız tågrä uçuk tåg ärti* 'düşmanımız etrafta uçar gibi idi' (1988: §286).

Elöve: Ali Ulvi Elöve, Türkiye Türkçesine çevirdiği J. Deny'nin *Türk Dili Grameri* adlı eserinin sonuna eklediği notlarda problemlili olan $\square$ işaretlerini *şüg* okumuş ve 'sessiz' olarak anlamlandırmıştır (Deny 1941: 902).

Malov: *yagımız tågirä uçuk tåg ärti, biz şåg ärtimiz* (1951: 61), 'vragi naşi-bili krugom, kak hişne ptitsı, mı bili (dlyanih) padal'yu' (1951: 65).

Tuna: *yagımız teğre uçuk teg erti biz aşak [teg] ertimiz* 'çevre düşmanımız dağ doruğu gibi idi, biz dağ dibi gibi idik' (1957: 78). Tuna, problemlili cümleye ait açıklamalarında Thomsen ve Malov'un okuma ve anlamlandırma önerilerine vurgu yaptıktan sonra Orkun ve Elöve'nin okuma ve özellikle anlamlandırma denemelerini eleştirmiştir. Tuna, burada üzerinde durduğumuz işareti Hemçik-Çırgakı yazıtında geçen ve $\square$ işaretine benzer işaret ile eş tutmuş ve sözü edilen işaretin *aş* olarak okunması gerektiğini savunmuştur. $\square$ işaretinin ardından gelen ve genellikle *g* olarak okunan sesin de *k* okunması gerektiğini belirtmiş ve kelimeyi *aşak* olarak okumuş; 'dağ dibi' olarak anlamlandırmıştır. Cümlede geçen *uçuk* kelimesi için de 'dağın zirvesi, sivri tepesi' anlamını vermiştir (1957: 77-78).

Elöve: Ali Ulvi Elöve Osman Nedim Tuna'nın kendi görüşlerini eleştirmesine cevap olarak kaleme aldığı yazısının başında kök hecede yuvarlak ünlünün gösterilip gösterilmediği sorununu tartıştıktan sonra problemlili kelimeyi *şüg* okumakta ısrar etmiştir. Elöve, problemlili cümleyi şu şekilde okuyup anlamlandırmıştır: *y^gm'z t^grä uçuk t^g 'rti b'z ş^g 'rt'm'z* 'düşmanımız (çepe)çevre cin gibi idi biz (hareketsiz) sessiz idik' (1958: 85). Elöve, *uçuk* için 'cin, peri' anlamını vermiş ve bu önerisini de *Derleme Sözlüğü* ile ve *Tanuklarıyla Tarama Sözlüğü*'ne dayandırmıştır. *şüg* için ise 'sessiz' anlamını vermiştir (1958: 85).

Aalto: *y^gm'z t^gr^är^ä uçuk t^grti biz säg^ärt'm'z* 'Unser Fett zu berühren – es war wie Sehnen. Wir waren (wie) ein Aas' (1958: 32–33).

Giraud: *yagımız tägrä uçuç tög ärti biz aňtäg ärtimiz* (1961: 54). Sözlük'te: *uç- 'voler, senvoler', uç-uk 'envolé'* (1961: 155); *aň 'oiseau de proie, gerfaut'* (1961: 138). Notlar'da: Giraud cümleyi KT D 12 ve BK D 11'de geçen *kagan süsi böri-täg ärmış, yagısı koň-täg ärmış* cümlesi ile bu cümleyi anlam bakımından karşılaştırmış ve Kâşgarî'de geçen *aň* 'yağı ile ilaç yapılan bir kuş adı. Bunun yağı avuç içine sürülürse yağ avucun arka tarafına da geçermiş' (1, 40) ile de karşılaştırmıştır (1961: 78).

Stebleva: *yagımız tägirä uçuç tög ärti biz säg ärtimiz* (1965: 86) 'vragi naşı krugom bili, kak hitsnie ptitsi mı bili padal'yu' (1965: 125).

Tekin: *yagımız tägrä uçuç tög ärti, biz aşig (?) ärtimiz* (1968: 249) 'Our enemies were like peaks (?) around us, and we were like a mountain pass (?)' (1968: 284). Sözlük'te: *uçuç 'summit, peak (?)'* (1968: 389); *aşig (?) 'mountain pass (?)'* (1968: 304).

Nadelyaev: *uçuç 'hişnaya ptitsa (?)': yagımız tegirä uçuç teg erti* 'vragi naşı bili krugom kak hişnie ptitsi' (DTS 604a).

Ergin: *yagımız tegre oçuk teg erti, biz isig ertimiz* (1988: 92), 'Düşmanımız etrafta ocak gibi idi, biz ateş idik' (1988: 53). Sözlük'te: *oçuk 'ocak'* (1988: 124); *isig 'ısı, sıcaklık, hararet, ateş'* (1988: 115).

Aydarov: *yagımız tegire uçuk teg erti biz şeg ertimiz* 'vragi naşı krugom bili kak hişnie ptitsi, mı bili padal'yu' (1971: 325).

Clauson: Clauson *uçuk* maddesini açıklarken kelimenin *oçok* olamayacağını vurgulamıştır. CC'de geçen *uçux* 'chaff' şekline de değinen Clauson, anlamları farklı olan ve hepsi de *uçuk* şeklinde yazılan kelimeleri incelemiştir. Sonuç olarak Clauson da *uçuk* kelimesine 'kuş' anlamını vermiş, problemlili cümlelerin ilk kısmını şu şekilde okuyup anlamlandırmıştır: *yagımız tegre uçuk teg erti* 'our enemies were all round us like a flock of birds' (ED 23a).

Erdal: *yagımız tägrä uçuk tög ärti* 'our enemies around [us] were as if flown away'. Erdal'a göre bu pasajın yorumu tatmin edici değildir. Ona göre *uçuk* kelimesi *uç-* 'to fly' fiilinden yapılmış olup spontane (kendiliğinden) bir kelimedir (1991: 252).

Recebov – Memmedov: *yagımız tägirä uçuk tög erti, biz säg ertimiz* (1993: 118), 'yagımız etrafta yırtıcı guş tek idi, biz sayıg idik' (1993: 122). Sözlük'te: *uçuk 'guş, ov guşu'* (1993: 381); *säg (säg) 'leş (?)', yem'* (1993: 383).

Tekin: *y(a)g(i)m(i)z t(ä)grä oçuk t(ä)g (ä)rti biz aş <t>(ä)g (ä)rt(i)m(i)z* 'Düşmanlarımız çepeçevre ocak gibi idi; biz (ortadaki) aş gibi idik' (1994: 5). Sözlük'te: *oçuk 'ocak'* (1994: 63); *aş 'aş, yemek, yiyecek'* (1994: 54). Açıklamalar bölümünde, önceki okuyuş ve anlamlandırmaları eleştiren Tekin, cümle-

de geçen ve genellikle ξ veya η okunan işaret, Yenisey yazıtlarının bazısında da geçtiği ifade edilen işaret ile eş tutmuş ve bu işaret *aş* olarak okumuştur. Ayrıca yazıcının *t* harfini yazmayı unuttuğunu da öne sürmüştür (1994: 31).

Berta: Berta da kendinden önceki okuma ve anlamlandırma denemelerini verdikten sonra problemlili cümlelerin ilk kısmı (*yağımız tägrä uçuk täg ärti*) üzerinde durmuştur. Berta, hem *uç-* 'fliegen' anlamı üzerinde durmuş ve kelimeyi *uç-* *-ok şeklinde vermiş hem de CC'de geçen *uçuk* 'Sprenu' kelimesine dikkat çekmiştir. Ancak Berta'ya göre *uçuk* kelimesinin anlamı 'Sprenu' değil, aksine 'sayısız' anlamı veren bir kelime olmalıdır. Bu sebeple CC'de geçen *uçuk* 'Sprenu' anlamının metne uygun düşmediğini belirtmiş, cümleyi şu şekilde anlamlandırmıştır: 'unsere Feinde waren ringsum genau wie [unsere] Grenze(n)'. Burada *uç* 'Grenze' + (O)k (kuvvetlendirme edati) şeklinde düşünülmüştür (1995: 315-316).

Tekin: *y(a)g(i)m(i)z tägrä oçoq t(ä)g (ä)rti* 'our enemies were like a hearth around (us)', *biz aş <t>(ä)g (ä)rt(i)m(i)z* 'we were like food (in a cooking pot)' (1995a: 213).

Tekin: *yağımız tegre oçuk tegerti; biz aş <t>eg ertimiz* 'Düşmanlarımız çepeçevre ocak gibi idi; biz (ortadaki) aş gibi idik' (1995b: 84, 85). Sözlük'te: *aş* 'aş, yemek, yiyecek' (1995b: 98); *oçuk* 'ocak' (1995b: 107).

Rybatzki: *yağımız tägrä uçuk täg ärti biz aη täg ärtimiz* (1997: 46), 'Unsere Feinde um uns herum waren wie eine Schar gewöhnlicher Vögel, wir waren wie Raubvögel (?)' (1997: 87). Rybatzki bu çalışmasında Tonyukuk Yazıtı'nı üç bölümde değerlendirmiştir. Bunlar: Transliterasyon, transkripsiyon ve çeviridir. Yazar her üç bölümde de T 1 G 1'deki hem *oçuk/uçuk* hem de *aş ~ aη* şekilleri üzerinde durmuştur. Yazımın sonunda değineceğimiz gibi Yenisey yazıtlarının birkaçında geçen işaret ile benzerliğinin söz konusu olmadığını belirtmiştir. Özellikle □ işaretinin *s*² ve *ş*²'yi karşılayamayacağı üzerinde duran Rybatzki'ye göre Tonyukuk yazıtında *s*² ve *ş*² ayrı işaretlerle gösterilmiştir (1997: 30, not 9). Çeviri bölümünde de her iki kelime (*uçuk* ve *aη*) değerlendirilmiştir. Rybatzki burada *uçuk* < *uç-* 'fliegen' + *-uq* 'deverbale Substantive' şeklinde açıklama yapmıştır. Rybatzki de diğerleri gibi KT D 12 ve BK D 11'de geçen *kañım kagan süsi böri täg ärmış yağısı koñ täg ärmış* cümlesi ile ilişkilendirmiştir. *aη* kelimesi için de Kâşgarî'deki *aη* kelimesinden hareketle '*mytischer Vogel, Phönix; wilder Vogel, Raubvogel' anlamını vermiş ve Man. *anggakū* < *angga* + *akū* 'schafartiges weisses Fabeltier ohne Maul' ile ilişkilendirmiştir (1997: 89, not 238).

Taube: J. Taube'ye göre metin şu şekilde okunmalı ve anlaşılmalıdır: *yağımız tägrä uçuk täg ärti biz äñtäg ärtimiz* 'unser Feind ringsum war wie Geflügel. Wir waren wie Jagdwild' (2002: 336). Taube, açıklamalarında da problemlili

ikinci cümlede geçen işaret için 'ya aş[tl]äg ya da aň[tl]äg okunabilir' demektedir (2002: 351). Taube, Rybatzki'den farklı olarak *t* sesinin unutulduğu fikrini savunmayıp kare şeklindeki işareti direkt olarak *ňt* çift ünsüzü olarak okumaktadır.

Karcavbay: Sartkoja Karcavbay'a göre cümle şu şekilde okunmalı ve anlamlandırılmalıdır: *yagımız tegire uçuk teg erti, biz şeg ertimiz* (2003: 216), 'javımız aynala jırtkış kustay edi. Biz [ortadağı] jemtik ispetti edik' (2003: 221). Böylelikle Karcavbay *uçuk* kelimesine 'jırtkış kus: yırtıcı kuş'; *şeg* kelimesine de 'jemtik: yırtıcı kuş yiyeceği, leş' anlamlarını vermiştir.

Berta: Berta da 2004 yılında Macarca olarak yayımladığı ve eski Türk yazıtlarının bazılarını işlediği eserinde bu cümleyi şu şekilde okuyup anlamlandırmaktadır: *yagımız tägrä uçuk täg ärti biz ?g ärtimiz* (2004: 48) 'A bodun jöllakott (tkp. torka tele) volt. Ellenségünk körben nagyszámban (tkp. mint a pelyva) volt. Mi ? voltunk' (2004: 77). Türkçesi: 'Bodun boğazı tok idi. Düşman etrafta saman çöpü gibi (çok sayıda) idi. Biz ? idik'. Berta, problemlili kelimeyi *uçuk* şeklinde okuduktan sonra 'saman çöpü' olarak anlamlandırmakta, ikinci kelimeyi ise soru işareti ile karşılamaktadır.

III. Bizim okuma ve anlamlandırma denememiz

Bu cümleyi iyi anlayabilmek için paragrafı olduğu gibi aşağıya alıyorum (metin, Tekin 1994'e göre):

keyik yiyü tabışgan yeyü olurur ertimiz bodun boguzi tok erti yagımız tegre oçuk teg erti biz aş <t>eg ertimiz ança olurur erkli oguzduntan küreg kelti.

Hem bu satırda hem de bir önceki satırda, yani T 1 B 7'de Tonyukuk, durumlarının iyi olduğundan bahsetmektedir. Av hayvanları yiyerek yaşadıklarından ve milletin karnının (boğazının) tok olduğundan söz ettikten sonra etraftaki düşmanlardan ve etraftaki düşmanların kendileri için tehlike oluşturmasından söz etmesi bizce cümlelerin akışına uygun düşmemektedir. Halbuki *bodun boguzi tok erti* 'milletin karnı (boğazı) toktu' cümlesinden sonra halkın refahının iyi düzeyde olduğundan ve düşmanlarının sefalet içinde olduklarından söz eden bir cümle ile devam etmesi metnin akışına daha uygun düşer. Kanaatimizce önceki okuyuşlarda hep etraftaki düşmanların tehlikesinden bahsedilmesinin en önemli sebebi KT D 12 ve BK D 11'de geçen *kaşın kagan süsi böri täg ärmış yagısı koñ täg ärmış* 'babam kağanın ordusu kurt gibi imiş; düşmanı (ise) koyun gibi imiş' cümlesidir. Oysa burada yapılan karşılaştırmada düşmanların tehlikesi, milletin güç durumunda oluşları vs.den değil aksine bolluk, bereket ve refah düzeylerinden söz edilmektedir. Bize göre cümle şu şekilde okunmalı ve anlaşılmalıdır: *yagımız tegre *uçuk*

teg erti biz *elbeg ertimiz, 'düşmanlarımız etrafta tahul kabuğu, saman (mec. yoksul, sefalet içinde) gibi idi biz (ise) zengin (bolluk içinde) idik'. Her iki kelime de cümleye ve paragrafın bütününe uygun düşüyor olsa da □ işaretine *lb çift ünsüz ses değerini vermekte de ihtiyatlı davranmaktayız.

1. □ işareti: Tonyukuk ı-11 yazıtlarında bu işarete bir kez rastlanmaktadır. O da işlediğimiz cümlede geçmektedir. Bu işarete *nd, nt, n, s, ş* gibi değişik ses değerleri verilmiştir. Bunlardan *ş* ses değerinin verilip genellikle *aş* olarak okunmasının en önemli dayanağı Yenisey yazıtlarının birkaçında geçen (örn. E41) ve □ işaretine benzeyen *ş'* ses değeri verilen işaret ile ilişkilendirilmesidir. Oysa bu yazıtlardaki işaretin köşelerinde çıkıntılar bulunmakta olup □ işaretinden bu yönüyle ayrılmaktadır, (krş. Tekin 1999: 15). Hâlbuki Malov, Hemçik-Çırgaki (E41) Yazıtı'ndaki bu işareti tam bir kare şeklinde kaydetmişse de metnin fotoğraflarında bu işaretin köşeleri çıkıntılıdır (krş. Malov 1952: 73, 75). Dolayısıyla □ işareti ile birleştirmek en azından şeklen mümkün görünmemektedir. Üstelik yazıtlarda hem *ş* hem de *n* sesini gösteren ve sıklıkla kullanılan işaretler bulunmaktadır.

Aslında bizi, bir çift ünsüz aramaya iten en önemli sebep bugüne kadar verilen ses değerlerinin hiçbirinin yeterince tatmin edememesi olmuştur. Hem Tonyukuk Yazıtı güney yüzünün ilk satırından itibaren bolluk, zenginlik ve refah içinde bir yaşantıdan söz edilmektedir. Ardından gelen cümlelerin de bu bolluk ve zenginlik ifade eden cümleyi anlam bakımından tamamlayabilmesi bir zorunluluk olarak görülmektedir. Yukarıda da söylendiği gibi bizden önceki bilim adamları, hep etraftaki düşmanların varlığından hareketle mücadele izlenimi veren (vasif isimi) kelimeler aramış ve cümleyi de bu şekilde açıklamaya çalışmışlardır. Bizim bu işarete *lb çift ünsüz ses değerini vermiş olmamız yadırganabilir; ama yazıtlarda herhangi iki sesin bir araya gelerek çift ünsüz oluşturmasının başka örnekleri bulunmaktadır. Üstelik dört taşa da (Köl Tigin, Bilge Kagan, Tonyukuk ı ve 11) *l* ve *b* ünsüzlerinin yan yana gelerek bir kelime oluşturdukları örneği de bulunmamaktadır. Burada *l* ve *b* seslerinin yan yana gelmesine örnek olarak *İl-bilge* (KT D 11; BK D 10) gösterilebilirse de *il* ve *bilge* kelimeleri ayrı ayrı kelimelerdir. Aynı şekilde *İl-teriş* (KT D 11; BK D 10) kelime ikilisi de ayrı kelimeler olduğu için *lt* çift ünsüzünü karşılayan işaret (M) ile yazılmamış; *l* ve *t* ayrı ayrı işaretlerle yazılmıştır. Çift ünsüz arama zorunluluğu sonucunda □ işaretinin *lb çift ünsüzleri ile karşılanabileceğini düşünmekteyiz.

2. uçuk: Bu kelime genel olarak *oçuk/uçuk* şeklinde okunmuş ve 'ocak', özellikle *uç-* fiilinden *uç-uk* 'kuş, yırtıcı kuş' gibi anlamlar verilmiştir. Bizim düşüncemize göre *uçuk kelimesi CC'de de geçen 'saman çöpü, kabuğu, tahul kabuğu' anlamında olup mecazi olarak 'yoksul, fakir; zavallı; sefalet içinde'

gibi kullanılmıştır. Cümlede geçen ve benzetme ilgisi kuran *teg* edatı da savımızı destekler niteliktedir. *uçuk* 'saman çöpü, tahıl kabuğu' kelimesi şu metinlerde geçmiş ve şu sözlüklerde rastlanmıştır:

uçux [uçuh] 'spreu. towpp pros' (CC 164, 23 l); krş. CC'nin Türkiye Türkçesine çevirisinde *uçuh* 'samanlı buğday, tınaz' (Grønbech 1992: 204).

uçuh 'samanlı buğday, tınaz' (KTS 291).

Kar.Mal. *uçuk* 'kabuk, tahıl kabuğu'; *uçuk bürtük* 'içi boş tahıl tanesi'; *uçuklu buday* 'içi boş buğday tanesi' (Tavkul 2000: 416).

Clauson da CC'de geçen *uçux* kelimesini sözlüğüne almış ve 'chaff' anlamını vermiştir (ED 23a).

3. elbeg: İkinci sorunlu kelimeyi de herhangi bir eksik veya yanlış yazım olduğunu düşünmeden *elbeg olarak okuyor ve 'zengin, varlıklı, bolluk içinde' anlamını veriyoruz. Aslen Moğolca olan *elbeg kelimesi ile ilgili karşılaştırma malzemeleri de aşağıda sıralanmıştır:

elbek, elpek 'reichlich', *elbek menğü toj* 'das reichliche, ewige Mahl' (CC 150, 4); *elbeklik* 'Überfluss, abundancia' (CC 140, 5); krş. CC'nin Türkiye Türkçesine çevirisinde *elbek* 'bol, geniş, zengin', *elbek menğü toy* 'zengin, ebedi ziyafet', *elbeklik* 'fazlalık (bolluk)' (Grønbech 1992: 61). Grønbech, *elbek, elpek* kelimesinin Moğolca olduğunu kaydetmiştir.

elbek 'bol, geniş, zengin' (KTS 71); *elpek* 'bol, geniş, zengin' (KTS 72).

Tuv. *elbek* 'bol, bereketli, mebzul', krş. *elbekşiir* 'bollaşmak, bereketlenmek', *elbekşil* 'bolluk, bereket' (Arıkoğlu – Kuular 2003: 40).

Alt. *elbek* 'yeterli, bol; düz, geniş', *elbek bargan mal emtir* 'çok mal gitmiş meğer'; Altaycada *elbek* isminden fiil de yapılmıştır: *elbekte-* 'yeterli ve bol yapmak', *elbektet-* 'yeterli ve bol yaptırmak' (Gürsoy-Naskali – Duranlı 1999: 81).

Tel. *elbek* 'geniş, enli' (Ryumina-Sırkaşeva – Kuçığaşeva 2000: 35).

Yak. *älbä-* 'razmnojat'sya'; Kom. *älbäk*, Oyr. Soy. *elbek* 'dostatok, obil'ny', Hak. *ilbek* 'obilie, širokey, velikiy', Yak. *älbä-χ* 'mnogiy' ← Mo. *elbe* 'viel, reichlich sein', *elbe-g* 'reichlich, überfluss' (EW 40a); *älägädä Hak. *ilēde* 'mного', Tel. Sag. Koyb. *ilädä* 'genügend'; Tar. Küer. *äläk* 'viel, sehr viel'; Soy. *elēn* 'dovol'no' (EW 39b).

Bu kelimenin Moğolca olduğunda kuşku yoktur:

elwæg 'reichlich; überfluss. [*elbe-g*, Yak. *älbä-*, Man. *elbe-*, vgl. *el deb, elege de*] *elwægdjixä* 'in grossen mengen vorhanden sein; reichlich sein'; *elwædjil* 'überfluss, reichtum'; *elw'gä* 'viel, reichlich vorhanden sein; genug haben (des guten)' (Ramstedt 1976: 120); *delw'g* 'breit, gross' (Ramstedt 1976: 86b).

elbeg 'bolluk; bol, bereketli, zengin; geniş veya bol (giysi vb.)'; *elbegken* 'bol ve verimli, bol veya verimli şey'; *elbegsi-* 'bol veya bereketli olmak, verimli olmak'; *elbegsil* 'bolluk, çokluk, bereket, verimlilik'; *elbegsire-* 'bol ve verimli olmak, bereketli olmak, bollaşmak'; *elbegtey* 'bol, bereketli, verimli'; *elbegci-*

'bollaşmak, bereketlenmek, bol ve verimli olmak, bereketli olmak, bollaşmak', *elbegcigül*- 'verimli ve bereketli hâle getirmek, bollaştırmak, bol olmasına yardım etmek'; *elbegcil* 'bol olma süreci veya bol olma durumu' (Lessing 2003: 487-488).

iv. Sonuç

Tonyukuk Yazıtı'nın 1. taş güney yüzünün 1. satırında geçen cümleyi aşağıdaki şekilde okuyup anlamlandırıyoruz:

yagımız tegre *uçuk teg erti biz *elbeg ertimiz 'düşmanlarımız etrafta tahıl kabuğu, saman gibi (mec. yoksul, sefalet içinde) idi; biz zengin (bolluk içinde) idik'

Kısaltmalar

CC	bk. Grønbech 1942	EW	bk. Räsänen 1969
DTS	bk. Nadelyaev 1969	KTS	bk. Toparlı 2003
ED	bk. Clauson 1972		

Kaynakça

- Aalto, P. – Ramstedt, G. J. – Granö, J. G. (1958) Materialien zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei, *JSFOu* 60/7, 3-91.
- Ankoğlu, E. – Kuular, K. (2003) *Tuva Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK.
- Aydarov, G. (1971) *Yazık Orhonskix Pamyatnikov Drevnetyurkskoy Pis'memosti VIII veka*, Alma-ata: Akademiya Nauk Kazakskoy SSR.
- Berta, Á. (1995) Neue Lesung- und Deutungsvorschläge für die Inschrift Toñuquq, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 48/3, 313-320.
- Berta, Á. (2004) *Szavaimat jól halljátok...*, *A türk és ujjur rovásírásos emlékek kritikái kiadása*, Szeged: JATEPress.
- Clauson, Sir G. (1972) *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Clarendon.
- Deny, J. (1941) *Türk Dili Grameri (Osmanlı Türkçesi)*, çev. A. U. Elöve, İstanbul: Maarif Vekâleti Matbaası.
- Elöve, A. U. (1958) Bir Yazı Meselesi Üzerine, *TDAY Belleten* 1958, 69-85.
- Erdal, M. (1991) *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon 1*, *Turcologica* 7, Wiesbaden: Harrassowitz.
- Ergin, M. (1988) *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi.
- Gabain, A. von (1988) *Eski Türkçenin Grameri*, çev. M. Akalın, Ankara: TDK.
- Giraud, R. (1961) *L'Inscription de Bain Tsokto*, Paris: Librairie d'Amérique et d'Orient.
- Grønbech, K. (1942) *Komanisches Wörterbuch, Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*, Kopenhagen: Munksgaard.

- Grønbech, K. (1992) *Kuman Lehçesi Sözlüğü*, çev. K. Aytaç, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Gürsoy-Naskali, E. – Duranlı, M. (1999) *Altayca-Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK.
- Karcavbay, S. (2003) *Orxon Muraları*, Astana.
- Lessing, F. D. (2003) *Moğolca-Türkçe Sözlük*, çev. Günay Karaağaç, Ankara: TDK.
- Malov, S. Ye. (1951) *Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti, teksti i issledovaniya*, Moskva – Leningrad: Nauka.
- Malov, S. Ye. (1952) *Eniseyskaya pis'mennost' tyurkov*, Moskva – Leningrad: Nauka.
- Nadelyaev, V. M et al. (1969) *Drevnetyurkskiy slovar'*, Leningrad: Nauka.
- Orkun, H. N. (1936) *Eski Türk Yazıtları 1*, İstanbul: Devlet Basımevi.
- Orkun, H. N. (1941) *Eski Türk Yazıtları 4*, İstanbul: Alâeddin Kırıl Basımevi.
- Radloff, V. (1899) *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei, die Inschrift des Tonjukuk*, Zweite Folge, St-Petersburg.
- Ramstedt, G. J. (1976) *Kalmückisches Wörterbuch*, Lexica Societatis Fenno-Ugricae 3, Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Recebov, E. – Memmedov, Y. (1993) *Orhon-Yenisey Abideleri*, Bakı.
- Räsänen, M. (1969) *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türk Sprachen*, Lexica Societatis Fenno-Ugricae 17, Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Rybatzki, V. (1997) *Die Toñukuk-Inschrift*, Studia Uralo-Altica 40, Szeged: JATE.
- Ryumina-Sırkaşeva, L. T. – Kuçığaşeva, N. A. (2000) *Teleüt Ağzı Sözlüğü*, çev. Ş. H. Akalın – C. Turgunbayev, Ankara: TDK.
- Stebleva, I. V. (1965) *Poeziya tyurkov VI-VIII vekov*, Moskva: Nauka.
- Taube, J. (2002) Eine runentürkische Inschrift (Tonyukuk, 01-16) im Lichte von Jean Gebser's Geschichte der Bewusstwerdung (Mit einem Nachtrag zu Tonyukuk 17-32), in M. Ölmez – S.-Ch. Raschmann (Hsrg.) *Splitter aus der Gegend von Turfan, Festschrift für Peter Zieme anlässlich seines 60. Geburtstags*, İstanbul – Berlin, 333–365.
- Tavkul, U. (2000) *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK.
- Tekin, T. (1968) *A Grammar of Orkhon Turkic*, Bloomington: Indiana University.
- Tekin, T. (1994) *Tunyukuk Yazıtı*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 5, Ankara: Simurg.
- Tekin, T. (1995a) Some Remarks on the Tunyukuk Inscription, in M. Erdal – S. Tezcan (Hsrg.) *Beläk Bitig, Sprachstudien für Gerhard Doerfer zum 75. Geburtstag*, Turcologica 23, Wiesbaden: Harrassowitz, 209–222.
- Tekin, T. (1995b) *Orhon Yazıtları, Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*, İstanbul: Simurg.
- Tekin, T. (1999) *Hemçik-Çırgakı Yazıtı*, Türk Dilleri Araştırmaları 9, 5–15.
- Thomsen, V. (1924) *Alttürkische Inschriften aus der Mongolei*, ZDMG 78, 121–173.
- Thomsen, V. (2002) *Turcica*, çev. V. Köken, in *Orhon Yazıtları Araştırmaları*, Ankara: TDK, 315–428.
- Toparlı, R. – Vural, H. – Karaatlı, R. (2003) *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK.
- Tuna, O. N. (1957) *Bazı İmlâ Geleneği, Bunların Metin İncelemelerindeki Önemi ve Orhon Yazıtları'nda Birkaç Açıklama*, TDAY Belleten 1957, 11–81.